

УДК 177.9+325.8:340.12

Н.А. ХМЕЛЕВСЬКА

**РОЛЬ КОНЦЕПЦІЇ ВІДНОВНОЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ У ПОДОЛАННІ
РАСОВО-ЕТНІЧНИХ КОНФЛІКТІВ: ЕТНІЧНИЙ ПРОФАЦЛІНГ**

Хмелевська Наталія Анатоліївна – ад'юнкт докторантури та ад'юнктури Харківського національного університету внутрішніх справ

Дана стаття присвячена пошукам такої державної політики, яка могла б задовольнити потреби у компромісі співіснування різноманітних об'єднань, груп меншин та ін. в межах єдиної держави: від «культурної асиміляції» та мультикультуралізму до взаємної інтеграції. З кожним роком стає все очевиднішим потреба у використанні концепції відновної кримінальної юстиції Зера Ховарда у сучасній кримінальній політиці мультикультурних суспільств. Так як її можна використовувати для вирішення расово-етнічних конфліктів та встановлення справедливого правового порядку у державі, незалежно від расової, етнічної, національної чи соціальної приналежності її громадян.

Ключові слова: «культурна асиміляція», мультикультуралізм, відновна кримінальна юстиція

Данная статья посвящена поискам такой государственной политики, которая могла бы удовлетворить современные потребности в компромисе сосуществования различных сообществ, групп меньшин и др. в рамках единого государства: от «культурной ассимиляции» и мультикультурализма до взаимной интеграции. С каждым годом все очевиднее становится необходимость использования концепции восстановительной криминальной юстиции Зера Ховарда в современной уголовной политике мультикультурных обществ. Так как ее можно использовать для разрешения расово-этнических конфликтов и установления справедливого правопорядка в государстве, независимо от расовой, этнической и национальной, культурной и социальной принадлежности ее граждан.

Ключевые слова: «культурная ассимиляция», мультикультурализм, восстановительная уголовная юстиция

This article is dedicated to finding a new state policy. This policy must meet the current needs of the coexistence of different commu, menshin group in a single state from the “cultural assimilation” and multiculturalism to the mutual integration. Is becoming increasingly evident need for the concept of restorative criminal justice Zera Howard in modern criminal policy multicultural society. Since it can be used to resolve the racial-ethnic conflict and a just rule of law in the state, regardless of racial, ethnic, national, cultural and social identity of its citizens.

Key words: “Cultural assimilation”, multikulturalizm, restorative criminal justice

© Н.А. Хмелевська, 2012

Постановка проблеми. Якщо говорити про філософію упорядкування суспільних відносин, то, перш за все, ми маємо на увазі знання про людину, її світосприйняття та суспільство, котре вона створює і організовує. У цьому контексті важливим є бачення місця і ролі інституту юстиції, зокрема кримінальної юстиції, яка покликана виконувати суспільні завдання, пов'язані із забезпеченням прав і свобод людини, її безпеки. Здійснення цієї місії набуває ефективності за умов усвідомлення головних тенденцій сучасного суспільства: глобалізації, культурного плюралізму, відходу від «насилля» та ін. Однією із особливостей більшості суспільств сьогодні стає багатонаціональність, наявність значної кількості національних меншин (їх широкий спектр за релігійними, мовними, етнічними та іншими ознаками), яка у свою чергу призводить до зіткнення їх інтересів, напруженості та розповсюдження расово-етнічних конфліктів. Зважаючи на це, кожна держава формує і впроваджує відповідну етнополітику, яка ґрунтується на використанні внутрішнього і зовнішнього досвіду, узгоджується із нормами міжнародного права та враховує теоретичні розробки проблем міжнародних відносин, мультикультуралізму, тощо. Отже, з одного боку, потреба у вирішенні подібних конфліктів, а з іншого – тенденція до гуманізації правосуддя, вимагають суттєвого переосмислення діяльності інститутів кримінальної юстиції. Мож-

ливість подолання описаної вище проблеми затримання/арешту/засудження/покарання представників меншин без справді достатньої причини чи з метою «профілактики» вимагає наповнення системи кримінальної юстиції ідеєю відновлення.

Мета дослідження. Дослідження американської концепції відновного правосуддя як універсального методу встановлення правопорядку, а також спроба використання даної концепції у вирішенні расово-етнічних протиріч багатонаціональних країн Європи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями проблеми відновної кримінальної юстиції займалися Зер Ховард, його прийнято вважати основоположником даної концепції, Нільс Крісті у роботах «Межі покарання» та «Зручна кількість злочинів», Дж. Брейтуейт «Теорія з'єднуючого сорому», Кей Праніс та ін. Серед вітчизняних дослідників можна виділити Л. Карнозову, Р. Максудова, М. Флямера. В Україні цією проблемою займалися також Денисова Т.А., Трубініков В.М. та інші. Однак попри світову популярність, ідея відновної юстиції в нашій державі залишається недостатньо висвітленою та мало розробленою. Точаться численні дискусії з приводу того чи є життєвою дана концепція у пострадянському просторі і чи потрібна вона взагалі та ін.

Разом з тим, аби дослідити дану проблему, необхідно звернутися до аналізу умов, які стали під-

ґрунтам зародження відновних підходів. Так як впровадження концепції відновного правосуддя продукується на ґрунті багатокультурних держав, то спершу слід визначитися із змістом терміну «мультикультуралізм», з яким ми стикаємося майже півстоліття. Розробка ідеології мультикультуралізму постає перед нами в якості європейської сучасної ідеологічної доктрини і регулює міжкультурні відносини у суспільстві. Різні аспекти міжетнічних стосунків досліджені в роботах: Б. Баррі, А. Грегга, В. Кімлічки та ін., для яких мультикультуралізм постає як різноманіття моделей міжкультурної та міжетнічної взаємодії в західному ліберально-демократичному суспільстві. В працях Р. Бедфорда, Д. Бори, А. Гріна, Дж. Ферні мультикультуралізм подається як політика подолання монокультурності суспільства, переборення практики асиміляції як головного інструменту інтеграції новоприбулих культур до західних суспільств. Серед російських дослідників можна виділити В. Малахова, М. Толстанову, В. Антонову, та ін.; а також унапрягованих Дж. Аткінсона, К. Джефферса, Р.Скеллінгтона та ін. – мультикультуралізм змальовано як реакцію на руйнацію етнічно гомогенного суспільства та спробу побудови «нормативної толерантності» у суспільстві, яке зазнало впливів процесів глобалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Починаючи з ХХ ст. загострення конфліктів між етнічними та релігійними групами стало непокоїти не лише постколоніальні країни з незавершеною національною консолідацією суспільства, але і давно сформовані держави-нації США та Європи [3]. У цей час у світі простежуються дві протилежні тенденції: з одного боку глобалізаційні процеси, що проявляються у зростанні взаємозв'язку держав світу та певній стандартизації їх культур, а з іншого – поширення культурної диференціації та дезінтеграції, яке пов'язують із феноменом етнічного та релігійного відродження, котре стало проявлятися починаючи з 1960-х р. та підсилювалося у 1980 – 1990-х рр. Якщо раніше процес трансформації імперій та становлення національних держав супроводжувався політикою сприяння культурній одинорідності, то пізніше політики вдаються до розробки концепції мультикультуралізму, що спрямована на заохочення групового культурного різноманіття та простого сусідства громад у межах єдиної держави.

Вперше з проблемою міжрасових протистоянь на світовій арені ми стикаємося в США, яка на той час прагне поєднати спільною політикою близько п'яти націй і культур. Прагнучи створити консолідоване суспільство і сильну державу, США спочатку вдалася до моделі «асиміляції», яка отримала назву «плавильного тигля». Насправді виявилось, що така політика не має нічого спільного зі встановленням справедливості. Внаслідок її впровадження Америка стає полем агресії державної влади та жорстокого придушення чорношкірих. Відповіддю на такі дії влади стала активізація руху афро-американців за громадянські права, різних форм фемінізму, рухів за права сексуальних меншин тощо. Натомість Канада для вирішення

«етнічної» проблеми, на противагу «плавильному тиглю», вдається до ідеї мультикультуралізму. Дана політика, ґрунтуючись на толерантності та розумінні різноманітності культур меншин і більшості, що населяють державу, у такий спосіб об'єднала націю та її громадян на шляху побудови багаторівневого соціального середовища з різними расовими та етнічними коренями. Наприкінці ХХ ст. ідея мультикультуралізму стає досить популярною. У 1973 р. принципи мультикультуралізму були включені до Конституції Австралії, у 1975 р. – Швеції. З 1980-х р. вони ввійшли до політичної практики більшості держав Заходу та стали нормою міжнародної політики. Проте в Європі практика ідеї багатокультурності мала ряд відмінностей, у порівнянні з її початковим змістом: поширення групового культурного різноманіття та простого сусідства обшин в рамках єдиної держави. Відкриття країнами Європи своїх кордонів для іммігрантів зі Сходу разом з гуманною метою компромісу для своїх громадян, як це відзначалося в Канаді, було також пов'язане з корисливими мотивами. З одного боку, імміграція стала джерелом дешевої робочої сили, що була економічно вигідною та сприяла підняттю економічного розвитку цих країн, а з іншого – вона сприяла пом'якшенню демографічної кризи, з якою зіштовхнулися чільна частка європейських держав у ХХ ст., де приїжджі, створюючи змішані сім'ї з місцевим населенням, тим самим сприяли оновленню нації.

Однак після багатьох років такої практики можна сказати, що, вирішивши вище зазначені проблеми, політика мультикультуралізму обернулася для європейців сьогодні іншою проблемою, яку оголив у своїй роботі «Німеччина самоліквідується» німецький економіст Тіло Сарацина у 2010 р. Автор пов'язує її з загрозною виродження європейських націй, що переповнені іммігрантами. Більше того, виявилось, що політика, яка мала захищати гуманізм, свободу культурного самовираження і демократію, насправді сприяла сегрегації, продукувала розвиток замкнутих поселень і кварталів з власними альтернативними управлінськими інститутами, що заважали реалізації загальнонаціональної політики країни. Адже, на думку В. Кімлічки, важливо зрозуміти, що «інтеграція культур є двостороннім процесом – вона вимагає, щоб суспільство більшості пристосовувалося до іммігрантів, точно так само, як іммігранти мусять пристосовуватися до цього суспільства» [1, с. 99].

На світовій арені висловила претензії концепції мультикультуралізму спочатку канцлер Німеччини Ангела Меркель, потім британський прем'єр-міністр Девід Кемерон та президент Франції Ніколя Саркозі [2, 3]. Однак, покритикувавши дану політику, не можна сказати, що вони проти її головної ідеї – мирного співжиття представників різних культур в одній державі, скоріше негативно була оцінена політична стратегія, яка сприяла мультикультурній дезінтеграції, замкнутості громад та протистоянню їх всередині країн. Зрештою сьогодні політика мультикультуралізму визнана більшістю експертів та політичними колами архаїчною. У «Білій книзі з міжкультурного діалогу»,

виданої Радою Європи у 2009 р., концепцію «культурної асиміляції» та мультикультуралізму у рівній мірі було оцінено негативно. Перевагу надано новій стратегії – інтеграції іммігрантських груп до приймаючого суспільства з використанням системи пільг та санкцій, «розділення сфер культури». У публічній сфері заохочується культурна однорідність, яка ґрунтується на єдиних формальних нормах, підтримуваних державою. А у приватній сфері, духовному житті гарантується можливість культурного різноманіття. Така модель дозволяє забезпечити дотримання прав людини незалежно від її культурних особливостей зі збереженням різноманіття мультикультурного суспільства, хоча й дуже складно провести демаркаційну межу між публічною та приватною сферами.

Отже, хоча ми й можемо сьогодні відмовитися від проблемного терміну «мультикультуралізму», проте аж ніяк не можемо обійтися без заходів щодо організації співжиття в умовах культурного плюралізму. Культурне різноманіття стало обов'язковим елементом демократичного суспільства. Тому, як говорить Малахов В.С., «питання постає не в тому, заохочувати чи ні явище багатокультурності, а в формах цього заохочення» [2].

Дослідження інституту кримінальної юстиції в межах кримінальної політики мультиетнічних спільнот потребує окремої уваги. Чисельні практики свідчать про те, що у багатокультурних суспільствах на ґрунті расово-етнічних конфліктів присутнє упереджене ставлення з боку каральних органів до груп меншин, яке призводить до значніших репресій по відношенню до них. Наприклад, згідно з даними статистики – за 1998 рік у США майже один із трьох «чорних» чоловіків у віці 20-29 років мав справи із в'язницею: був ув'язнений чи засуджений з виправним строком або умовно-достроково звільнений. У Канаді, де корінне населення складає близько 2% від загальної кількості населення, на нього припадає 18% в'язнів (дані за 2000 рік). А згідно з даними тюремної статистики Австралії на 2006 рік, приблизно чверть складають корінні мешканці. Маорі потрапляли до пенітенціарної системи у 8 разів частіше за інші етнічні групи. Отже, попри умов «старих демократій», проблема расово-етнічних упереджень, яка формувалася упродовж віків, потребує невідкладного вирішення.

У загальному соціальному контексті різні рухи (на захист прав ув'язнених, за скорочення чисельності в'язнів, на захист прав жертв злочину), миротворчі та релігійні об'єднання (що виникли в США як відповідь на «насилницьку державну політику культурної асиміляції»), розгорнувши критику покарання у вигляді позбавлення волі та «таврування» злочинця, тим самим створили умови для подальшого вдосконалення та розвитку державної кримінальної політики. Їх спільна мета була направлена на захист прав учасників кримінального процесу в рівній мірі. І їх сьогодні можна назвати першими спробами застосування положень «універсального» відновного правосуддя. Наприклад, у Канаді, починаючи з 1974 року, завдяки зусиллям християнської групи менонітів поширю-

ються практики християнських цінностей у системі кримінального правосуддя. Тим самим було закладено початок перших примирень між сторонами злочину. В подальшому результатом успіхів використання цього підходу стала організація «Проекту примирення між потерпілими та правопорушниками» у 1975 році, у справах з майнових питань. Завдяки процедурі «примирення» сторони злочину отримали можливість зустрітися один з одним, досягати згоди у вирішенні кримінальних конфліктів та відновити стосунки. В основу програми «кола правосуддя» було покладено традиції північноамериканських індіанців. Починаючи з 1980-го року на Юконі, індіанці та місцеві органи правопорядку почали розвивати партнерство між громадами й офіційними установами з метою розбудови спільної відповідальності за розв'язання проблем злочинності. В традиційних американських культурах групові обговорення були частиною усної традиції, що передавалася від покоління до покоління. Для маорі «сімейні конференції» розвивалися як альтернатива суду (до прийняття судового рішення про винність). У Новій Зеландії сімейні конференції функціонують настільки успішно, що за їхніми результатами закривають близько 80% кримінальних справ. Успіх виявився настільки приголомшливим, що наразі цей досвід перейняли в Австралії, Великобританії, Нідерландах, Швеції та Бельгії, в інших країнах. Таким чином, різні програми примирення потерпілих і правопорушників з'явилися вже наприкінці 70-х років у США та на початку 80-х – в Європі.

Концепція відновної кримінальної юстиції виникла таким чином, що спочатку вона почала працювати і відшліфовуватися на практиці, а вже пізніше остаточно була описана як власне теорія. До головних її характеристик можна віднести наступне: 1) Відновна концепція передбачає значне приділення уваги потребам потерпілих (відшкодування матеріальної та моральної шкоди, повернення психоемоційного комфорту та ін.), які за умов каральної парадигми були редуковані до формалізованої участі у розслідуванні «факту злочину проти держави». 2) Відновне правосуддя прагне залучити сторони та громадськість до залагодження наслідків злочину, сприяючи таким чином соціальної консолідації та реінтеграції правопорушника, зменшенню кількості кримінальних покарань. Адже ще російський філософ В.С. Соловйов у своїй праці «Виправдання добра» зазначав, що «...правосуддя у кримінальній сфері має відповідати чи принаймні мати на увазі рівномірне здійснення трьох прав: права ображеного на захист, права суспільства на безпеку та права винуватця на врозумлення та виправлення...» [4, с.62]. Отже, головна мета «відновного покарання» злочинця вбачається у необхідності усвідомлення власної відповідальності за скоєне і потребі у відшкодуванні спричиненої шкоди, у відновленні негативних психологічних, матеріальних та ін. наслідків, що були спричинені злочинним потерпілому. А «розуміння того, як та кому ти спричинив шкоду, й відшкодування її...» і є, на думку Зера Ховарда, «справжньою відповідальністю» [5, с. 117].

Від США ця концепція поширюється до Європи. І вже у 2002 р. на світовій арені її було остаточно визнано необхідним спрямуванням світової кримінально-правової політики. Економічною та соціальною радою ООН офіційно прийнято декларацію про «Основні принципи використання програм відновного правосуддя» у кримінальних справах, на яких має ґрунтуватися кримінальна державна політика цивілізованих країн у XXI ст:

1. Усвідомлення своєї вини, прийняття відповідальності та відшкодування завданих збитків - потерпілий та його потреби мають стати центральними у процесі правосуддя, оскільки шкода завдана конкретній людині.

2. Самовизначення сторін - визнання прагнення людей домовитися; делегування сторонам права на самостійне прийняття рішень.

3. Залучення найближчого соціального оточення та представників місцевої громади - цей принцип сприяє зціленню потерпілого та допомагає правопорушнику виправити скоєне, змінити свою поведінку та закріпити її у майбутньому, колективно вирішити проблему та повернути спокій всій громаді.

Звичайно, міжнародні декларації носять рекомендаційний характер і не можуть примусити впроваджувати відновні принципи до кримінально-правової системи держави. Але приєднання до міжнародних декларацій відіграє суттєву роль у визнанні тієї чи іншої країни на міжнародній арені, надання чи ненадання допомоги та ін.

На підставі чого у 2003 р. також і в Україні було розпочато експеримент щодо реалізації програм примирення «Центром Порозуміння» в Києві та АР Крим, до яких згодом приєдналися й інші громадські організації: Агентство регіонального розвитку «Гармонія» в Криму, ГО «Віра в майбутнє» в Івано-Франківську, Луганська обласна група медіації, Львівський благодійний фонд «Простір без конфлікту» та ін. Розроблення комплексного підходу до взаємоузгоджених змін у системі право-

охоронної діяльності, судочинства, пенітенціарної системи та надання їм відновного спрямування, а також доповнення системи покарання інститутами виправлення і ефективної ресоціалізації правопорушника – потребують подальшої деталізації та спільних зусиль зі сторони науковців, громадськості, політиків. Проте, щоб адаптувати відновні підходи до реалій української держави, потрібний не лише час, врахування її культурних особливостей, але й передбачення механізмів боротьби зі зловживанням владою. Також важливо застосовувати відновне правосуддя поряд із каральним, а не взагалі його замінити, щоб не втратити виховного механізму покарання. Адже відновне правосуддя покликано не відмінити офіційне правосуддя, а лише надати йому відновного характеру.

Висновки. Таким чином, підводячи підсумки, слід безперечно погодитися з тим, що ідея толерантності, якою проникнута концепція відновної кримінальної юстиції, має велику вагу в умовах нестабільного сьогодення та позиції визнання природності культурного різноманіття. І мабуть вона є досить реальним шляхом вирішення проблеми злочинності та збереження миру серед громад та народів у майбутньому. Відновна концепція носить загальний характер, та може задовольнити потреби сучасних демократичних суспільств та багатокультурних спільнот, відповідаючи при цьому світовій тенденції гуманізації кримінальної політики держав. Дана теорія ґрунтується на універсальних принципах: цінності кожної особи та захисті її прав, незалежно від статі, культури, національності, віку, статусу та ін. потерпілого чи правопорушника. Вона спирається на «віру» та пошук «доброї» частини душі, проникнута ідеєю всепрощення та «любові до ближнього», прагне відродити духовність у душі як злочинця, так і людської спільноти в цілому. Відновні практики мають стати новим кроком на шляху реформування не лише західної правової політики, а інших країн, зокрема посткомуністичного складу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кімличка В. Лібералізм і права меншин / Кімличка В.; [пер. Ткачук Р.], – Х.: Центр Освітніх Ініціатив, 2001. – 172 с.
2. Малахов В.С. Зачем России мультикультурализм? / Мультикультурализм и трансформация постсоветских обществ // [под ред. В.С. Малахова и В.А. Тишкова]. – М.: Ин-т этнологии и антропологии РАН, 2002. – С. 48-60. [Электронный ресурс] – Режим доступа к журналу: <http://demoscope.ru/weekly/2004/0151/analit04.php>
3. Паин Э.А. Мирное сосуществование XXI века / Россия в глобальной политике. – 2011. – №2. [Электронный ресурс] / – Режим доступа к журналу: <http://www.globalaffairs.ru/number>
4. Соловьев В.С. Оправдание добра: нравственная философия // В.С. Соловьев / – М.: Мысль, 1988. (Соч.: в 2 т., Т.1.) [Электронный ресурс] / – Режим доступа: http://www.kuchaknig.ru/show_book.php
5. Ховард З. Восстановительное правосудие: новый взгляд на преступление и наказание / З. Ховард, – М.: Центр «Судебно-правовая реформа», 2002. – 354 с.